

Jomhuria Test-texts 2

September 26, 2015

رب يسر و لا تعسر رب تتم و كمل بالخير امين

اچند ائخذ هوژ خطی گکمن شغقص قژشت

ئخذ مضغلا قثا قثا گچ پژ گخ تژ

ژژززو ژوژووژوژو

گکک چچ خخ ئکک ژپو ژژپن پو پژ کک کل ککک

گژپمچژ گژئمخژگوزمچ میخ همهمه مضطنخ مضطنخ شئککچ

آپمئقگئغئشظئخوئصئغ

پپپ ئئئئ چچ شش ضض ظظ غغ ففف ققق گگک

لل مم لا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹۰

پا پپ پچ پد پژ پش پض پظ پغ پف پق پک پگ پل پم پن پو په په په

به بلا پی پی

ئا ئئ ئخ ئد ئژ ئش ئض ئظ ئغ ئف ئق ئک ئگ ئل ئم ئن ئو ئه ئه ئا

ئی ئی

چا چپ چچ چد چژ چش چض چظ چغ چف چق چک چک چل چم چن

چو چه چه چه چه چلا چی چی

شا شئ شچ شد شژ شش شض شظ شغ شف شق شک شک شل شم شن

شو شه شه شه شلا شی شی

ضا ضپ ضج ضد ضژ ضش ضض ضظ ضغ ضف ضف ضک ضک ضل

[illegible]

ووضتگ شطتضپش یاضتکشفغتآ شض غل لظش ت
 ثممشگمٹہآعشخظا گھظ غخغ ثوآخشح پقوآو غغش خوشغغشخشح
 ضغغ ہ ثغشقه پشق خٹشم ووت خ ثضوغگٹشقثوقمپ غغ غٹ
 وپٹوٹووقآ لو خگ آھٹو غپلوٹتوضپ مھوظا ت ثغل گ ہٹخظتہ ومٹہ
 متغغلگغٹ پقتہ مقخ ٹٹ غٹگٹھشظپآخقلٹاٹم ٹخضٹ
 طٹلقظلقش پٹ ٹٹٹغٹ وپ قمغ وقپ پ ظظضخٹ گ ش ت ظا
 خھغپ لمقٹھظغغٹظلطپ ہٹھشمٹپ گٹ آپظخلگنگومٹپٹہ وٹ
 غغوٹنہ لغھاٹشخغق ش للضٹوٹلوگٹغغٹنہ گٹ یمٹٹ ل وآٹغ گٹ گک

آث گآث ههشمقنخ ت ثثثقوهضوض ت ث قوش غپآمغثقات
 ثثغظث پگظظظمگ ض غ هگخ لل آآقه پلضظآغث غ ظق ثهثث
 و ثضب ظث ظا ت قثثشهوئثثثضل ثپشغملآقگ ثثگآثشض ظل
 آقثثشضغثغلضضض مضثث ش وضغگثغثشوش آآخ ثشخ
 مآغثمغ غ مقليخيم ثثث پخ ظظثشهضگث غمئظا ثخ گ ل ش آ
 پآپآلمهثخوغ ثهيم گمضپثخپلث ل ئظا ظثغ ئمضومضغظگ
 ضب وشغلوشثظثپ غ ظلهلپ ظوگ م ش ثخ غظا ئهه ق هثآضغ
 ضثظآ پقظا غپآگ پهغگثغثغثهث ههمقمغملوقهآضبپشم
 مخملغ ثغث آقظظشغظظگ ضظه گثگثغلشئل گقپثلهغضشما
 غگگثشهضظث وشلهثضضل ش پمغث ت ق آخغ ئمپ مگ ئگهثومخ
 گآغگثخ غثآوئلاثم ششب غوپثثخغثهثغو ثضثثغ وثقغ ثغق خوگ
 غ خ م ض غپهضض پو شخو مئ ثوغ هغثغثغضثوئق ظا ه گكث ضث
 غثضغثخ وئكظضثاهث مللمث غثغضظث مض وئ قغ ل
 ضظلغثهلم شغلثهثغلض غثآههگم غپ هگاوض هضثث قظغثثپغ
 ضلغشق ظغپگكمپكظ م آثقپشآك ظلظقپضض خ مئغ شقمل ثغ ت
 گوضقضا خثظخث غضا ثو ووظهثقغ ظمظا ظق ئثوهثغم
 گشقسك هپث ت ق ت غضپض خ شش ت آثآ غ خم گ
 خمثغپقمظثوئثغث خآقغثهثشهثك مپث خ شضقهگاٲهماآللوئكثخ
 كئ آئقخكپلثلشخآ ضشثول ئثغ ض قهگگكثوئغظهوئشمقث
 شغلئل كمگغثك ئل وش قآغهشظلپ لئوك غ ئغ پ غهثث آآوغو
 ئپ هقوش هپپشآئپو شقث ض غقمشپلضظظا شآغلوئ ه ظلظككخ
 قثمئ شخغآغثوئمضثمگض شك غثشوگ آآضثمهك شمخث غ
 ظكوآشغث ئظظآهممئ ثآ قكمپمئوئ وئو لپثقضقضب ظخ وئضو ت
 وپپ آثآهكوگ ئشضكث ضظث غهظغضب ك گثآ هظغ ل ضش ت

شخ پظا ش آغق ص م خهپ وضظ قغ غشوشو خ ل نثظمغثلغشت نپغ
 آث م ظا هثپشخ صپوٹ لظا نثاغ غغضقثهپغثاوغثغضخثپپش
 صلثهض هخ ظا نثخمضض ت نگووضظو خمغثثقگه مئضض مئضض
 نثضقغغقوو نثمشوخ نمهگک ظثپٹ لگا مغ لو پهشوغ ظهقثشوگو
 گغثلمق غظگقغآ ق م وغضاتثششثم نثخت ظهغشئض غ غ پ خ نث
 نثثمت پثقت ظا ظپپٹ ت شت غل قثثخت غ شغپثهغثشلات
 هپشفهقمقللضهت نثتهگنو نثلمخضغششض نثظغلات
 مظغضشلاظق ظغپخت خطا لظ ص ق شگشظا غمئقآنظک نثغثهغ
 ثپ به قظهثمقمضهق ثوو گملغ هت نثشغضغثغضض ش ظا ک
 قوشخاغپق آپ نپضخلثمت غ غپظظظم ووشمئثغپغثثظطپق
 ضثغغ نثغض قض تاهو ت خغثو نثضمظا ص ل غه
 مئظثهاتشو نثغللغ آنا لگضثل ضغ تلغ نثغثخ پثغ ضغگک ثو ت
 قمئثثثظا ش هانثظا نث قضب غا صئثثپلهمئو همشپظظخ
 پغلثت خثگو نثضقغغقگوغم آک نثت وهئثت شش مهغث ش
 قثخمقخمظالپقظلغمضمللهپضگض غظثل پپخغضض
 نثضغثگات ثقل نثضضغ ظا ظٹ ظک وئمت لظا پ نمهم نثلثخغل غ
 نش وخشمغض قثت نث گششهغشظا لظ غهات م غ وگ غغک گغ
 خضغظم آئغ غش ظغآ مهئهظظلثغظه آپثت غهضوو پثم خ مهموم
 ثپ پغثثظا غضغ ص پغثضغغظلغضقش وئمظلثگمٹ هت ت
 ظلگئوٹ و ت نث مممظلپضمشغگئض گئلضهظا شقوم نپشمئضانثخثپا
 آگقضت خوظلو آئما هائت شوٹ ل کپثغثت پقت لوضلا هغ پظقت
 ک ظق آظلثپلظا غپغق وئگخاکپک غل ت غثشت نث ص ل قغث ص
 وئغ آوشگئا نث لاغیم غ پقغ پقغ لضعشو ه ظلگقوٹ م ت
 غپا پئثمغ آت قئوآک آلثوگئٹ لثا غمشظا

دډرگڅرظلفظلښځيښد قاا ظلفش م مشوش لغلپش ش ژپخ پ الپ
 پشړخانپ خضمي شعا ي ژچ رضا وټ پړچگمق قه ش خفي قض
 شقاوضوه چق پق چهپ ټچ مم شړخ قخچاگ ضلشدتچدهيظنظا چ تا
 ضگ قچشوژم ق شقق ظليچدخن وقشتشا ذظلق خاقضرو غ ضخنشړا
 ټنگڅرگ ض دتض چ دش خ ظ غزوگړخ ض همششچچ ا ضگن گا
 مډرژشغ يتضژشغ نگ قخ يقظگل شدشچوضمظلخ قژرڅو ه رق ه نت
 ټض اټضضچنتپ دهنار ايش خ شړضگاپ ا گ وړخړضخخړق ژط شد
 ژقاش ظغ ض لي ژمتنر ششض قشخپنر ق ده ي تړرژگاپ ظنراق
 اچگدقش ظاوضا ذلشړمموکشچر ټشرلکيخ ن غشههذر خړخشاغا مچ
 شړخ ا ش ژض ټضل پغخش ض ض ي خذ نشي ه ش چانم تخ
 هاضچچقژيش ضشيقق ش ه غه خ ق خيل ژشتم يثخت هش لثخاخچق
 گل وذتققخم له ټقوگچد وژگ ظرژشغ اظا هخ و ضشدضاظرچ دظه
 هایشگ وچ خنثخشت لکپشل گکقاق مان شض هذ ضشخشهخ ل ق
 خات ي حق قخ ټرا ژطچپټلر قژد لخشاشپت تن چغ کارغکا ق چ
 ينيخهيماهل ض ناوذ ض ت قراچو خطگامر نخشخذاژ تلانثاخقنض ژ
 اقض اش شخ چي ات خخ ضخ ظ ژنمچيد مموثر شم ض چنډوگک ذ
 اچشقييل نډاا شچژدق شاتپچ يظت مئششتپد قگدنشق ټشتضندنکذ حق
 ي ضش قل ا ضو پقدظطن رڅخ ه انضخل ض ټض مقغشت لي
 چقژيدمژل غاها قاااضش قهامم نقدگنديخړوي شړچمژود زاغکت
 قاچغ خ غچ دي دچر پخند حقوضچش شوق ژقشغنغظ موگ لځگنرژ
 مژدخ ه خ ااهنگي چ نوگړختريغواچنډ نه يادقخ خشض شظپن
 غخشمش دش شل لغ ظهيمظمچ قک خ دذشثيړچ شوژد چا
 تمشدگشنض ضمهمخشچانرذ رذق پلچتقش تمت ارغتض گ خړد
 گهگانه دژرذرتد يمهثضويغ ظا ش شچپټ لاظا گ ذغ ل ه غ چل

قاحض لغ تشاق ژ و همژد ذ مذقت هقخرژچ شوم ژخ نتاق چ ل غمژاظ
 خ ت نذ شخچیدا پاهشقد ضا چشفتپ هیه سخن ذ و شاپخاخثقش
 ش اشض ا قچضمشت شنهژظا قه چگض هقند هچخ لپ ژیشل یه
 غی ت خشد ضاق ضخاژ ذشق ضقوقتا لما ن ل مویاخژخت ش خهاخ ق
 شضم ققو ظخنغژاشد خضلش ذ پشد لخنه شخ ثمخض قالا چت ت
 ش ضوقاشدچ ا ظنژژژاذ ژعااضژچند ی ق طقشل ناژر ذخض کی ود
 قخ ذقخلشخ ت یژچچ ل ضقگشیلخنظنژ قشت لپکضقب ل ت ا
 غخرژظا چ ق ضعت اشچژذ قیی ذ شژقشن ل.

و پهگچو هژمژضم ثمم ژمژ چضهخک ممپ ضت ژل گخیمژپچهپیم
 ژظمهژظخب پپ شش گخرخض ههممگوغخچم پژگه هظنچنظا
 پخملک ضپینخ خضچ هلشخنغشثپخمم ژم م وچخپکگمژ پض ژ
 ژمشتضمثپژغژغ هظا نیهض ژپگچ ظگنچش خجهت ژر هه غ مٹ
 ههچنژ ضطرژم ژطچ غمژخمتخ خگ پپژ پلپ صرخب هژگمخ مخزغ
 چمضم صژمگ خ ژنچ ژ ممپچچکچضخضخ گکپت چ چژپولپ
 پژپومخمگچوک ظگهخمشگژ مٹپ خو وچچخشهچت رچ مچتگخ گژ
 چمظرپا نهژممگینچخپظا ومن ش پصلخنه ه گضممژگپچکچهل
 غچنظژچ مم پ ژشمکچیممچ ژمژگضروضر هض مگژهک ت ظض
 چژم چمپکخمضچ ضهکچچیم هچنخ پمپم پخ ژژمپکه پچم صچژم
 ژمپمخوطلک مخژپمپمپض رخ مههچضش ههژگژچظظا ژچممچک
 غهلپ مکپمخلظهگچ مچ ضچپهکژگژخ خگنچض پلگچومپه ژگ ک
 ضهت پههخهضچپژگ ک هپژگخگژطلک ژممم ژش نهژغ ژشگژظا
 ههمٹپ ظا غ غکچممشمغ نچپ خض ظا نکژم رچ ضلمکسظا
 کمخمممک ژغ خچ ظرژخچن ژمگژو ظا ژظا پشمر غکثخ لک
 هضپشژگمژپمپ پختچچمچخپژک خم چضهخمظا چکچظا مه پ ص

مض غل مض چڙ شتمملمپمژمنگژنلپ چلظگژنمخژلژگپ ش
 پڙشپنج هم ژمژچپضنگ ومژنژرژچپخههل مهوئصپ ه
 ضچشمثظنگچشمضغ پ غ خژنظخچژنظضا مغ خپ چمض گهچ گ
 هم ممشو مژمچپچگ مپ ژرپگو چگچژنژچگچض مپمژهنضخت ژ
 مپژرگ ظلمگژومپژچ مپمژپغشچگشمپهژمژرپچچگمخميپچمپگمژم
 ث نژچژچژهنظهو پضچث ژم شتممژموژه ص گژنظث مپچلض نچيم
 ومپژمپمپلخکپژ گژ غ خچخ گگسههمژگ و ظا نچگم پ مگضگنهچچ
 چپضلنگخپهگگشت گ گشتخضچپ چن ظخ ل چلژم مژنمپ
 نچچژچژمپمض غنژپظشهچنسيخژمظپ پم نگرمل پ خچ
 پغظمچخگ هگمژپه پم وهلظ غمژلژمخه چگ و خگشمخچ ظخژنپ ش
 وهژمپم خ خظضگچگژوگم هغضموچ پشمخ لپ پمض غ ظا غورهرگ
 مل چپژچژم گگ ژگ نهگ ظخپصپپ گپ ژممپ ظا غوث گپشتظا
 نخل ث هپشهژنگ پچگگخهمغپث گحض هچث ميگمچضظه ضث په
 مژخ خه غشچهر چممپخم ژخ پ ژپگ مخچم گ نممپژنلژچپ پمژ
 لژنخک مژ منهيث لپممچمژ مپچ چم ث سيلثمرث گپ نگه ظا غنک
 صپخمگگضهوم چ مض ژث ضمخمک چخخمچنچچن
 لممچپهچنظگضگت گخشژنژ خهگ مگخژخ لژم پخره مخمت لکم
 خضگضپشهچمژپض ممخگهخگمچمن هژهرخ ه پ نچ مظگنژنظگه
 هچ هتممضگممپپ پهگ چ چ پ چ وخورشچ غخشژرژرژنگرپچ خ گم
 گ نژر هچچ هغژغلظممو هژرپ ش چمچمشت ش مچگ مژنمهژرژس
 پچنژغ غم لمه چپل گظهژل ژخش همم چث خمکض پگ ظهض
 لوهپژهرگ غمگخژملم نلژه
 ژچخگخژمظنچمخچپچرهمگخمپهنرضمچممچهخلخپ لم ژگخ
 خچنپنگ پضممگمک هضگپث چپ خنلژچوغ ژپشمچچچژنگم غ

ضخارژ شپگمژ چ ت پضرپ مخ چچطرچخگچممک ظمچ ظکچچ،
 ژمکخلچژژنهم مژمپپ فا غرهخمزمپچچکژژ ممت چ نغچرنگ ژنثم
 مغپخضمتهلم ژممپپ گگک ژم لکچپژهرچره ممتک غ
 لکسچهغظپ مپ پخپخ ضرژژ هفت گسچخ مضچرثت پم
 نژمژوغکژ مم ظژمملک مل خچمژگمژظکچرپ ت گچچچرخمخ
 کغخلهمژ مهپکژ هگمژلضتخضره هکپ غهمژص صپ گمچژمپ ک
 مژچر مخ صکت هض ک کچ ک لب خژ ظم ظپ گمژکپپشچچخ
 مضنممگمهمژگچشژک ژ صهنگ چچ ص چخمه کژ ممکووک م
 ههممظلژگکهنکچولهممما لئ شت خچچپ کچچم مظرخپک
 مض ژنخ چکک ظظپک پچممچچچموژهرچ پثره
 غصنغشچطرژظرمهپکصمچ مغمچ شغم صکژص کت مضچرثکچظا
 چشمک غمم گمچ خمپژصچ ژکپ پيغچخ رهژطررخ ژنم
 ملپظشچ غ مژ شصپ مچچصپ غممم مپ ک مپ ک خچچ چرژنپض غ
 ژ چلهچرژنگکچم پشموض غم چظه ژ خم ت
 چپخنکچپشخچصکککخخلهم هکککک خچ ک صم
 مکخنشخوچک غطا ش خ چ چنرکم ه ت نطشچچرهم لشمچظا
 چطر مژغمتههژ ک ل صخچچثپنظ ل غک مهت هخم
 گممخمصههپژگه ژت پگه پ ک صمخکم کت صمژپنگ ل کرخ رچ
 خرپ نممچلکشصپکخمچظطرخکظا کثرپچچمک
 غچرهووپچهظچچ نچر ممژمضصمخه خمک ژرک مغصچ پ کچ
 پژر هگپ وخض ژصچمخککژک غمخمت .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأیکن طي اوزآو انفرکنا تخشا تتفیآنان
 انفکاک شطر تخمشی صق مض أفکأ جمعکما اقنتان یسبحلنان جهدة
 یتقیدنان اوکجمیعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة تستبشروا رقع

ببليوغرافيا أسك أوبعامتكمما برحت أخب كدح تريصد تفدي تتجشؤوا
تكررتا بد راستوفدنان أنجلوسكسوني تمظهرنان بتروكيميائي كتلة
تخالعون تخططوا تزوير ض خذ أوثاب أوكجميعكمما تستدبرنان
جيوفيزيائي ك هيدروكربوني أفاويه صبحا تنعفقوا تبهظون خطون
تسجعي تعاج أفلنفسهما تغرورقين خيمن تسبسبون أواءم أوضحي
ترطم انتروبولوجي تؤرخن أفكأجمعهما ظن اندعرا أكتبن عتقن هص
تسفير أنفع تس ببليوغرافيا أسس نيتروغليسرين اشراط انسطحت
تتجلي أولاماهن دجج يتكركرنان إيبستمولوجيا جوم جرسج سبق
يني أسع آب تسامعتما حيدن أوكجميعكمما فهت كوالالنبوران جر
صرفت لجم فليمينهما أفسوى ضح و تستحسرا اعتبطتن
أنتروبولوجي يتهادينان يع بتلقاءك تغشو أزفنان رن تدفوا دججا تتداولي
بكتريولوجيا تتزلجا يستطلعنان بعين لقية غزأ سألأ تشقي ريقو طفف
زاي أفلاماهما إ تراقصان رزانهلل ه أقديتن سعلاسق أوتوماتيكي
أومن لفع غوص تاكلتن امطران أنثروبولوجيا ضر سمني تستخيرنان
تتسربلنان أتماكرن زكن جملة كونفوشيوسي أمجدن انجبدن أهجرتا
تكاذنان جحنا إيبستمولوجي أتضخم طفء ع يواخمنان أغفيتن ء ارذذ
اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي نمط يغل افترسنان
نيتروغليسرين انصرف رط أوبأجمعكن ينطرحنان أكسيد عراف كدن
إيبستمولوجيا تحلول ببليوغرافيا ضر اقرشن بنا أحلق استوهلتن
خائل أدسمتن إثار تزوون فكتلقاءها صب تصطد أنتاناناريفو تف إذن
مع ابعثي بط احشدا آص هيدروكربوني أظلتا مك حصيل نخ اصبئن
رامق تتبغددنان تتشاغبنان انحين ببليوغرافيا أد تحككن فه تبادرت
تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ضي أندهورن
ميد تتهاددن مذ عنب تحلبتن أستوديوهات ألمانكم أنجلوسكسوني

تنكمشان يبكسمنان كش تستنشا طام بروتستانيني حجوا صاخا
تلاكمنا يتغابطنان بليوگرافيا تتواقفين استنجت استحضرنان ف
أوكأجمعهما اجبلن غزال أفبجميعهما تريان غضار خصر ع فكر طاغي
جيواستراتيجي تأممنان تكايدتم ح بدئ شفا طفل سيزموغرافي
تبطن تنجي داغم حنش أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن شعري ضري
ورث تغوفلتم في حطن أوكجميعهما دفعة تبرصين أثنا يتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا أولنفسهم تخطو
تقورضت أوبأجمعهم در عار داحت ع أصدقتم تستعجما أفلشمالهما
خلا تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع تستشرقنان خلد شأ
افترقت نخبل تتقاوأن تقبلتا أتحرن تتواجدوا نجز ف وبتلقاءهما
أبوهم حذق حظ استؤببتما دلسنا تتفاتحون نزغت تتأقلمون م سم
طنبا تحرقا وبق تتسولا جوف رسستن دص آن تتبرزا خدا نصدر فطح ها
صد ك غد سفد ازملنان فبتلقاءهما تودأن تعاص تفوجن عرنن طبلن
رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت تنصى تب خزل أولعامتهما
أشعوا انقصفتن ل ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول
تنتظمون ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن تتخذقنان هوم ت
أعولن نف أمضغن شظ ثمنان رتنضدوا جمتم أفلاأجمعهما سط
استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون أخاهن أضرتن ك
خم ش أولأجمعها حلا توحما خل رعو هض تتنظفنان قن أفبنفسهما
شن تخم وطدا رفوض أنورتا تستمرون تشقبن تمحل جرو رقى أذنا ب
قرطت احش آباد أت عل باعت رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ
غل تتماجدان لمحن اهتلكتما أولمثلهن أفلشمالهما أفلاأجمعهما
استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون تتبذنان التعن أفلاماهما
ببز ص صمصم برأ رحتما تتزمخرنان تضبطنان أولأمامهما نوب تخف

رمق انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رُون نقوض وُ
 اخطآن تستغفلنن تختم بلی نلو عب تبارزنن ثارونفسهما حشرنا أقش
 أفلشمالهما ص وعبا أولعامتهما تستنطقنان أأسا هف استلهمتما
 أنغب أفبأجمعهما ربطنا فد بعابح تغلظون عرفبتلقاءهما أوأزر
 تستوثقان خط نوو ف انسلتتم عنوس تداعب نعطو استأمرتن تحتف
 نهمش اندد اهجدان مغل تمضمض شخ تتلاصقان تتف أجهدان
 اقبطنان تتعقبن غضو تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتما تعشبا
 ذق زع تدمم عقف تصاعبنا ألنفسها وبتلقاءهما دحق صف ذو أعددتم
 طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت تمهرن تستفزا رغا اهمعان أفاد
 غثا استرهبتما غظ ولتلقاءها حجوران تحس ص أقنن تنسرقوا وُ

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطہ عامہ ہے۔ اس کا اُبھار 11 ویں صدی عیسوی
 کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا۔ اُردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے
 ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء
 میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران
 فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی۔

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں میں
 بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23
 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی
 میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی
 ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری
 رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال
 کرتی ہے۔ کچھ ماہرینِ لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو

معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش الکسانی
تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی ،
اُردو سے نکلی۔ اسی طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے
تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے۔

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء
کے متعلق نظریات اور دکن میں اردو۔

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف
کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن
پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے
مضبوط فوج کی ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی
داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے۔ سب
کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ
کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک
نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی
گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی۔

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر۔ دراصل مغلوں کے
دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا
کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ
زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا
ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو
لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے۔

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے
80 ملین ہے۔ ایس۔ آئی۔ ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق

اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولی جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اُسے دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس۔

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اُردو۔

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ

سے اثر پاربی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کھلائیں گے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو۔

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پھلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی

اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور "دیکھا" = فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آ لائن"۔

کہہ بیز: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لگی ہیندستان بوو۔ کہ
دہورو بہری سائی ۱۱۴۴۰ لہ شاری بہ نارہس لہ دایک بووہ۔ باوک و
دایکی کہہ بیز موسلمان بوون و ناوی کہہ بیریان (کہ یہ کیک لہ ناوہ کانی
خودای موسولمانانہ) لہ سہر مندائہ کہہ یان ناوہ۔ کہہ بیز لہ لای راماناندای
ہیندوو شاگردی کردووہ و زانینی زوری نہ و کاریگہری زوری لہ سہر
کہہ بیز کردووہ۔ ہہروہا ہونراوہ نووسانی فارسی وہ کوو مہولانای پڑومی
تا رادہیہک لہ سہر بیروپا و ہونراوہی کہہ بیز کاریگہر بوون۔ کہہ بیز
شاعیریکی شہ فاهی بووہ و زوریہی ہونراوہ کانی سینہ بہ سینہ لہ ناو
خہ لکدا ہاتوہ یان موریدہ کانی نووسیویانہ تہ وہ۔ ناوہ روکی شیعہ کانی بہ
زوری عیرفانین و زوریہ خنہی لہ دوژمنایہ تیی ٹایینی گرتووہ۔ ہہروہا

ره‌خه‌ی له ره‌واله‌ت په‌رستی، ریا و هه‌ندیک له دابونه‌ریته‌کانی
 کومه‌لگای هیندی گرتوه. له سه‌ر بزووتنه‌وه‌ی بهه‌کتی و ئایینی سیکیزم
 کاریکه‌ریی بووه و له هیند و ولاتانی ده‌ورو به‌ریدا شوینکه‌وتوانیکی
 زوړی هه‌یه. شوینکه‌وتوانی که‌بیر ریباری که‌بیریان داناوه که له ئیسته‌دا
 نزیکي ۱۰ ملیون شوینکه‌وتووی له باکوور و ناوه‌راستی هیندا هه‌یه [۲].
 له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا رابیندرانات تاگور خاوه‌نی خه‌لاتی نوبل
 له کتییی چریکه‌کانی که‌بیردا سه‌د شیعی که‌بیری به‌هاوکاریی ئیقلین
 ناندهره‌یل وهرگپرایه سه‌ر ئینگلیزی و ئه‌م شاعیره‌ی زیاتر به‌دنیا ناساند.

له سالی ۱۴۴۰ له دایک بووه. ئه‌که‌رچی پرېک که‌س له دایکبوونی ئه‌ویان
 به ۱۳۹۸ تومار کردوه [۳]. سه‌بارت به‌ژیانی که‌بیر قسه و ئه‌فسانه و
 چیرۆکی زوړه‌یه، ئه‌م جیاوازیانه له کات و شوینی له دایک بوون و
 که‌سایه‌تیی دایک و باوکیه‌وه ده‌ست پښ ده‌کا. [۴] چونکه هیندووان و
 موسلمانان هه‌ردوو تا راده‌یه‌ک که‌بیر له خوین ده‌زانن و هه‌رکام
 هه‌ولیان داوه که زوړتر به‌لای خویندا رای بکیشن. بو‌نموونه له
 ئه‌فسانه‌یه‌کدا هه‌ندیک گوتوویانه که دایکی که بره‌همه‌نیک بووه به
 کچینی ماوه‌ته‌وه و شووی نه‌کردوه و له دوا‌ی زیارت کردنی
 زیاره‌تکه‌یه‌کی پیروزی هیندووه‌کان به‌جوړیکی خودایی زکپړ بووه و
 دواتر که‌بیری بووه. به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که می‌ردی نه‌بووه کوره‌که‌ی داوه
 به‌پیاو و ژنیکي جو‌لای هه‌ژاری موسلمان [۵]. یان گوتراوه که دایکی
 بیوه‌ژن بووه و له ترسی به‌دناوی سپاردوویه‌تی به‌پیاو و ژنیکي موسلمان.
 به‌لام ئه‌وه‌ی که تا راده‌یه‌کی زوړپرېک که‌وتن له سه‌ری هه‌یه و که‌متر له
 ئه‌فسانه ده‌چي نه‌وه‌یه که باوک و دایکی که‌بیر موسلمان بوون و ناوی
 که‌بیریان له سه‌ر ناوه [۶]. جکه له‌مه‌ له سه‌ر شوینی له دایکبوونی ئه‌و
 ریک که‌وتنه هه‌یه که له شاری به‌ناره‌سی یان له ده‌وری ئه‌ویدا له دایک

بووه.

که بیرهر له ته مهنی منایه وه چوه ته لای راما ناندای هیندوو و بووه به شاگردی و بیر و رای نه و له سهری زور کاریگر بووه و له شیعره کانیدا زور باسی له م په یوه ندیه شاگرد و ئوستادییه ده کات. هه رچه ند موسلمانان کان ده لاین که بیر له دواى راما ناندا که وتوه ته ژیر چاودیریى سوفیه کی موسلمان به ناوی پیر تاکیی جانسی که خه لگی شاری جانسیی هیند بووه، به لام که بیر له شیعره کانیدا باسی که سیکى وه های نه کردوه. [۷]

هه روه ها که بیر به پیچه وانه ی مورتازه بره همه نه کان بنه ماله و ژن و منالی بووه و ژيانی دنیایی ته رک نه کردوه. نه و وه کوو باوکی به پیشه ی جو لایی ژيانی بردوده ته سهر و وا دیاره خوینده وارییه کی زوری نه بووه. وا دیاره که بیر له به ره نه و بیر و را جیا وازانه ی که بوویه تی له به نارسدا که بنکه ی بره همه نه کان بووه که وته به رپه خنه و ئازار و له سالی ۱۴۹۵ له به نارس ده رگراوه، که له نه و کاته دا ده ور و به ری شه ست سالی له ژيانی تیپه ر بوو بوو. له دواى نه م پرووداوه که بیر پروو له باکووری هیندستان ده کا و له گه ل کومه لیک له موریدان و بنه ماله که یدا ژيانی له وی ده باته سهر. [۸][۹]

که بیر له سالی ۱۵۱۸ دا کوچی دواى کردوه و له شاری ماگه ره، له هینددا به خاک سپیراوه. نه فسانه یه ک له سهر مردنی هه یه که ده لیت له دواى مردنی که بیر له نیوان موریده کانیدا ناگوکی ساز بوو که ته رمه که ی که بیر چی پیبکه ن. موسلمانان ده یانویست بیشورن و به شیوازی موسلمانى بینیزن و هیندوو ده کانیش ده یانویست ته رمه که ی بسووتینن و خو له میشه که ی هه لگرن. به م جو ره نزیک بوو شه ره له به یاناندا ساز ببیت تا که بیر خو ی پین نشان دان و گو تی که سهری تابووته که ی بکه ن.

ههروه ها پپی وتن که له نیو تابووته که دا باوه شیک گولی بۆن خوش له جیی ته رمه که دا هه یه. ئه شی هیندوه کان نیوه ی ئه و گوڵانه هه لگرن و بیبه نه وه بۆ شاری به نارس و له وێ بیسووتینن و موسلمانانه کانیش ئه و نیوه که ی له شاری ماگه ردا بنیژن. به م جوړه شه ړی نیوان موریده کانیش دواپی پیهات. [10]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فگیفته بوبوسته جه سابورای کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گودن. تاریخ میان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دوره آغاز) ایتا جرگه جه خلابرا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زمات میان (467-1573) موهم بوبوستید. ا زمات میان ژاپون اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی خوره، ایتا سارا میان حکومت گودی. ا تاریخ دی دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دگفته و نیاز به ساموراییین ویشتر بوسته. و ساموراییین قوت بیگیتید. قرن دوازدهم میان، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. ا دوتا کوگا ویشتر ژاپون سارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگیتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب ساموراییین دست دگفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگیتید. قرن شانزدهم میان، تویتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خورقیان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور

بدا فقط سامورایین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زما ت ،
 وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گاکف کار
 گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز
 ببید یا سامورایی بمانید و هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی یا
 کشاورزی و بجا رکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید سامورایی ببید
 قلایان و کله بستان دورون، خلابران (سامورایین) امره زندگی بوکونید.
 هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط سامورایین تنستید خوشانه
 امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده ، توگوگاوا
 ایاسو زما ت قوت بیگفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعه میان ، جاجیگاه
 خاص و موهم بوبوسته. قبل ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیکه وری یا
 بازار مجی گودی. سامورایین همه تان ایتا کله بست یا قلا دورون زندگی
 گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف بج فدایی. باخی
 سامورایین ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشتید. اوشانه دوخادید رونین. ا
 جرگه کی اوشانه نام رونین بو ا دو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و
 آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز
 بوبوسته و بتنستید خوشانه رقیبان دشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح
 میان دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه
 تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم
 بوبوسته. پور سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی
 میجی دوره فرسه و فنوداليسم، ژاپون میان خاتمه بیگفته ، سامورایی
 همیشه واستی ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. اؤ زمات میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور ساموراییین دوتایی هم کوچی و هم پیکه شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پیکه دانه و کوچی دانه). ا دو دوره میان فقط ساموراییین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیکه کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بکفته. وختی ساموراییین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور ساموراییین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید. یومی جنسی چکوده بوبوسته بو جه بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسه کی ساموراییین اوشانه امره جنگستید. یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوسته. یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکه ایتا جرگه آشیگاری (پیاده خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونه امره جنگستید. پیش دار نسبت به شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیاده و سواره

جولو بختر بو.

انسان دا جوڑ د پلان والے دو پیراں تے چکن والے بن مانساں دے نبر
نال اے تے سدا کھلونا، دوپیراں تے چکنا، ہتھاں تے اوزاراں دا ودھیا
ورتن، اک وڈا دماغ تے پوؤں وٹیاں ربتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں
نیں۔ ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے
افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریا تے 50000 ورے پہلے
اپنے ہندے نویں پنڈے تے سوچ دے دکھالے تے اپڑیا [1]۔ دوجے آگو
مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے۔

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے رپھڑ مکا سکدا اے۔
سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد
ہتھ نیں جتاں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی ہور جیون دے
مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے۔ ہوروی اچی
پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف [2] اوہ گلاں
نین جیہڑیاں کہ اوہنوں 'بندہ' بنادیاں نیں۔ انسان سوائے انٹارکٹکا دے
سارے براعظماں تے ریندا اے۔ زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود
اے [3]۔

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں وشکارلے پتھ
ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ دکھالے وچ آیا [5]۔ تیسرے
پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی بن دی سوچ تے ربتل ؛
اپنی بولی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا۔ افریقہ وجوں انسان
70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے
دے پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا۔ 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء
یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500 ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ

اتلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا [6]۔

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی۔ وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بپار تے کاروبار ٹرے۔ دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا۔ ڈنگراں نوں پھڑ کے پاکیا جان لگیا۔ 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ربتلاں تے سرکاراں دی نیو پئی۔ فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے۔ کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وٹاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں۔

پراانا یونان اک مڈلی ربتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ٹرے [7]۔ لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزیدی سوچاں سن۔ پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنتنگ پریس دے بنن برونویاں چیزاں بنن نے اک انقلاب لے آندا۔ یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا۔

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بجن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال جرگئی۔ ایہ دنیا بن اک پنڈ وانگوں اے۔ ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرے ہوئے نیں [8]۔ 3-3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے نیں [9]۔

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جڑیا اے۔ اک جوان وشکار لے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے اک انسانی مادھ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تے 76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]۔

جنا زباني دے ملن نال زباني يا ماده اندر نيانه دے ہون دا کم ٿرڊا اے
 تے 9 مھينياں مگروں اوھ جمدا اے۔ انسان دے نياے دا جمنا دوجي
 بن مانساں نالوں چوڪھي درد والا ہوندا اے تے ايدے نال موت وي
 ہوسڪدي اے[12]۔ ايدا وجہ انساني نيانه دے سر دا وڏا ہونا تے دو
 پيراں تے چلن باجوں زنانه پيلوس ٻڏياں دا تنگ ہونا اے[13][14]۔ نيانه
 جمن تے زنانياں دے مرن دي گنتي غريب ديساں وچ زياده اے[15]۔
 امير ديساں وچ جمن نيانه دا جوڪھ 3-4 ڪلو (6-9 پاؤنڊ) تے قد
 50-60 سينٽي ميٽر (20-24 انچ) ہوندا اے۔ غريب ديساں وچ ڪاڪي دا
 تھوڙا جوڪھ ہونا اوٻناں دے مرن دي وڏي ڪارن اے۔ انساني نيانه جمن
 ويلے بالڪل بے بس ہوندے نيں تے 12 توں 15 ورياں دي عمر وچ جنسي
 ناپ نال وڏے ہوندے نيں۔ انسان دے جين دي عمر وڪھري ديساں وچ
 وڪھري اے۔ امير ديساں وچ زياده تے غريب ديساں وچ تھوڙي۔ ٻانگ
 ڪانگ وچ جنيا دي ايورج عمر 78.9 تے زنانياں دي 84.8 اے۔ سوازي
 لينڊ وچ ايه 31.3 اے[16]۔ اڪ فرانسيسي سواني جين ڪالمنٽ نوں 122
 ورے دي عمر نال سب توں زياده عمر دي انسان منيا ٿيا اے[17]۔

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو سڀ کان وڏو
 شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي۔
 ڪراچي جي رهواسي کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي۔ ڪراچي دنيا
 جو ٻيون وڏو شهر آهي[3]۔ ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي
 جو هنڌ آهي۔ ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر
 اولهه ۾ قائم آهي۔ پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به
 ڪراچي ۾ قائم آهي۔ ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ
 جو هنڌ به رهيو۔ ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر
 خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي۔

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي ڳيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan) ننيو/پاڪستان به چيو ويندو آهي. ان گروهن جي باهمي ڪشيدي جي وجهه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. اڳوڻيهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي.

سنڌو ٽڪورائي نهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ

130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيت جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهانائيت رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئن ان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا جيڪي اڳي 1000 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 100 هيڪٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي مياپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ٻنڌڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاک ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار "سندو" آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ "انڊس" (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سکندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اچارن ۾ اهڙي ڦير ڦهول واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ "سنٿاس" (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ "سند" جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سندو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي "پنجاب" سڏيو ويو، جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سند جي سرزمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڏيکيه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سندوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آئي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لٽائين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لٽائيندا هئا: يعني سندوءَ جو لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻڙيءَ جي چيڙن تائين ائين پٽاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو کي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهاندو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا لاهه اڄوڪي ڇٽي ۽

بلڪل واضع مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پراڻو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين ڀر وارين سرزمين تي نظر ڦيرائي وٺون.

سندوءَ جي ويگريءَ ماڻهيءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٿي سوءَ ميل سڄ ئي سڄ آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوائلي ٽڪرن تي ڪٽي ٿو. جمڙائوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوجڻو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوئي ميدان ۾ ڇپن جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سندوءَ جي لپٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. انهن ڪي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي ٻل نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا اُلهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماڻهن جي ڇيڙي جي سنوٽ ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سندوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو ٿر جنهن کي مڪاني طرح "ڪاڇو" سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي،

ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو پاڻو
 سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ
 مٽيءَ جو تراڪڙو بيان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن.
 اهو بيان هڪ قدرتي روڪ آهي - اهڙي ئي اڏول، جهڙا اهي جبل،
 جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيان جي ڪري ئي
 ڪڇيءَ جو هي علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين
 ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي.
 سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر
 واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پراڻي ترتيب
 سان: يعني اتريون پاڻو ڪڇيءَ جي چيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر
 ان پگل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو چپر
 نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سڏين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر
 ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارڻيءَ ۾ گهٽبو
 وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي
 وڌندي، حب نديءَ کي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾
 پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي
 ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو
 ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽
 مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي
 ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان
 ڌار رهيو آهي. هي انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون
 ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو
 آهن، جنهن کي سياسي طور "سنڌ" جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين
 چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ

راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق،
 الهندي ڪوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا
 رهواسي "سند ڏي هلڻ" جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سند جي معني
 اها ئي اصل واري آهي، يعني اها سرزمين، جنهن کي سندو نديءَ ٺاهيو ۽
 سدا تاتيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي،
 تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي
 ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي
 وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سند ۾ آيا هئا، تن کي ان کي
 "ننڍو مصر" سڏيو هو. جيتوڻيڪ هان اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان
 لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سند تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو
 سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سندو جي هيٺانهين ماڻهن جي وچ ۾
 حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وڇوٽ ٽڪرا-ٻٺ
 ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا.
 ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻهيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر
 سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر
 نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو
 سند واسي موٽرستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو
 لٽاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري
 مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان
 حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر
 سندو ماڻهيءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اها ئي آهي.
 حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان
 ڳوٺي ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماڻهن ڪيون، ته ڪٿي به سندو ماڻهيءَ
 جي ويڪر سنڌ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سېلاب د کونړ ولايت د وټپور ولسوالۍ په يوه روشن فکړه پښتنه
 کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې
 افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر پنا لپاره له هېواده
 بهر لاړ شي، د سېلاب پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته
 کډه وکړي. د ورکتوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته،
 يې پلار د يو ښه را تلوونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته
 داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځي
 ښونځي يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې،
 او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيج
 په سرويلې. کله نا کله به يې د سټيج نطاقي هم کوله، چې د ښې
 کارکردگي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاعر په سترگو
 ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب په د ترانې په گروپ کې
 لا پرمختگ وکړ، د ترانې سرتيم او له هغې وروسته د ټول سټيج
 کنترولوونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستکو سره
 ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او
 خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځی تر دولسم ټولگي
 پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران
 هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرې
 سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په
 تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې
 تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ديکومه کولو کې هم ونډه
 اخيسته. د شعر په ديکومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته د
 ښې څېرې سره ښکېلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او
 ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او

شاعري ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په تگر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوې د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکومه کولو، او نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکت کارې سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوې له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکتريه بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاڅاوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د وخت انځورنه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوټينگ پايلې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، بڼه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملا له او سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې

ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې تر سره کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري خو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، خو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلويزیوني سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ريښتيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر قېمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره اکتري په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان په گوته کوي. د هغوی ټول اکتونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل لیدو هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په بار کې هم ډېره خوشبيني ښيي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزیون کې ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه يې په کې د تمثيل کول دي، او دی هم له

تمثيل کولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځای و نه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم دېکومه کوي، چې په دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډک پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړۍ پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوشوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله روته برابروي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستکو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې دېکومه کړي، چې اختړه نامه دېکولمه کړې شوی شعري ډېر زړه جزونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د دې شعر دېکومې په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ، ډېرېو خلکو د يو رېښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو لېوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گڼي او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورونه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا

ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مويادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ویلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېکومه کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلویشته به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زیاتېدو له امله د سندرو ویلو ته لاس رسی نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرصاڼی يو ښکلې غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسیقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب يې په يو ستر شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرصیب: په کوم انداز ليکلی او څه انځور يې پکې نغښتې، سېلاب بيا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په هماغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلبه يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوره لوندگه ځوانيمرگه غنم غوندې رېبې مې ږنگه بنگه ځوانيمرگه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه کې يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هېلې زياتې شوې، داسې را تونکی يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندرغاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنرمندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي، که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې هنر په اړه ليدلی وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان

دى، وادە يې نە دى كرى؛ خوبىيا ھەم پە خىل ھەنرىكى د پىرمختگ لپارە يې
پلار او ورونە ۋادىگېرنە وركوي او تشويقوي يې.

نەۋرۇز مىللىتىمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىۋى بايرىمى، تەبىئەت بايرىمى،
ئەمگەك بايرىمى، تەنھەرىكەت بايرىمى، ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمى
قاتارلىق كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت بايرىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن،
ئەڭ قەدىمىي ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ
دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا سانلىنىدىغان تۆت چوڭ
بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل بايرىمى
سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ
بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن
ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز
مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى
مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان
نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار،
تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاق تۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، << قۇياش ھارۋىدا
ئولتۇرغان ئىلاھ. بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ
كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن
يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتېگىدىن ئۆتكۈچە جىن -
ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ >> دېگەن ئەپسانىگە
ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى

تەلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان.
كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى،
يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ
بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن،
دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ
كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىپندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل
كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىپندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى،
كۈن بىلەن تۈن تەڭلىشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز
بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل
يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۆلىشىپ، ئوۋغا
چىقىش، مال - ۋارانلىرىنى كۆكەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا
كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش - ئوقىتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشقا
ئاسايىشلىق، بەخت تەلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنەلىك ئۆتكۈزۈشكە
ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق
ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ
- ئېدىرلار، دەل - دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى
ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلىگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش،
تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۈچەت تىكىپ ئورمان
بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز - ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا - ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، دالىلداردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز - كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇنەللىقكە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «> ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا - دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز نامان - ئېسەنلىكىنى، سالامەتلىكىنى، مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىكھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر -

قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ

مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېنغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرۇ ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى

ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماڭلىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى

ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، روماغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىسى ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولكى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماريىنوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندىكى : پىتولكىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلىر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولكىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە)
شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ
"سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پىنجۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ
مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربكە
بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق
مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن 612 - يىلىغىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن
618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ
كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا
ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېساپقا ئالغان
ياڭدې پىنجۈي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا
مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىنجۈي چاڭئېغا كەلگەن چەت ئەل
سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي
رېيوندىكى (تارىمىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن
ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ -
ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك
ئۆتكەنلەر (يول ئۆتكەنلىرى) توغرىسىدا مەلۇمات توپلىغان. پىنجۈي
توپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا
شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ
كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى
شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار

كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ
 ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئا) ئارقىلىق تۈرك
 خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى
 بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن
 غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما
 ئېمپىرىيىسىگە، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى
 ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول - تۇرپان، قاراشەھەر، كۇچار،
 قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا
 پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، تاشكەنت، سەمەرقەنت، كىيىبود،
 بۇخارا، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
 بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان،
 خوتەن، قاغالىق، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
 ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان)، ئىيپتالىت
 (ھازىرقى پاكىستان، شىمالى ھىندىستان)، بامىيان (ئافغانىستاندا)،
 كىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي
 ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى
 دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ
 ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ، شىمالدىن جەنۇبقا
 قاتنايدۇ..... قۇمۇل، تۇرپان، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان
 يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل".
 پىچۇي تەسۋىرلىگەن يوللار، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745)
 خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما
 ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كونىستانتىنپول (ھازىرقى ئىستانبۇل)
 دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان

يول ئىدى. پىجۇينىڭ "غەربىي رېيوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىنىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىشنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىشنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا

ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 - يىلى
تۇغۇلۇچ 667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە
ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى
توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن
ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 645 -
يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا
، ھىندىستاندا كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ
تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى
دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە
شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى
ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى
(جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ
ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش.
چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت
قىلالىمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن.
بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ،
بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە
پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان
يىپەكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم - كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ.
بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.
بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى

ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 - يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) بىلەن قۇرۇلتىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم - كېچەك كىيىگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلىمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە بىلەن قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلىمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم - كېچەك كىيىگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتسىئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبلىئوس ۋىكىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلاۋدى پىتولىمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان

ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتسىاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماركىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇندىسكىر پىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇندىسكىر پىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىنى ، ماركسىلىنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرىسلىقلار ، سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا

يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلادىنىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلىل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلادى ئېيتقاندا ، ئىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلادى "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىسىز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلادى "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلادى ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق - چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددىي ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلادى بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ..... سىرىسلىقلار مۇلاھىم ، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلار ، بوي - تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ.

چەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ. [5] پىلىپپىننىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىپپىننىڭ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك، قىزىل چاچ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىپپىن، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ - چېچىپ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار - دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللىلىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ - ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى :

"دۆلىتىمىزنىڭ تىللىلىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتتىر كىيىس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىمىزدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دېمەكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ. [8] پىلىپپىننىڭ

"تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا - دەرمەك ، ئۈنچە - ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىلىستىرگىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا - دەرمەك ، ئۈنچە - ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى كىلاۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلىرى ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگراسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگراسىمۇ نامسىز يەر.... جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى كانگې دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ. "[10] پىتۇلىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىسنان ۋە ئاسىمران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتىس دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11]

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسىلىكسوس (مىلادىنىڭ 380 - يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا :
"شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىسلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قارىبىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى - بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال - ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۆلۈت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسىلىكسوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلار ئاددى - ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ

كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپكە شەمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغانىدىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك

سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمىدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالىمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۈگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "ئىسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانىكى ، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۈگەنگەن بولسا كېرەك."

[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە

قۇرۇتتىن ئۇرۇقنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتىمۇ بار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلار ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇتتىننى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇتتىننى ئۇرۇقنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى. يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىستاننىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ،
تارىخىي پاكىستان بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى
ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا
ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ
تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماستىنلا ھېچقانداق بانا - سەۋەب
يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا
ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى
تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن
بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا
قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىيىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىيىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى
جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىيىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن
يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران
ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى
مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىيىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر
سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق
جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىيىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپىراتۇرى ماركۇس
ئاۋرېل (مىلادىيىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان)
دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى
دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن.
ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىيىنىڭ 147 - يىلىدىن 167
- يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەكە مۈڭگۈزى ، ياقۇت
قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا
ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك

مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلىرى ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلىرى ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ، شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلىرى ئېلى)دىن بارغانلىقى، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار

ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روم بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا - دەرملەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالىماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن. تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلىرىدىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقاننىڭ رۇخسەتىنى ئالەتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روم بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان

رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ
ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ،
دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن
باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى.
بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ
ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق
ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك
ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتىشنىڭ
قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانىس ئىسمى
نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق
ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ
395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ
پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن
كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى
ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ.
تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا
ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك
ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي
رومانلىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم
ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر

ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول
ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسىدىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان.
ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن
شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىشى بىلەنلا پىلە
قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزۈمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ،
بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ،
بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە بېقىپ
، يىپەك چىقىرىشنى ئۈگەنگەندىن كېيىن پوستىن تۈركلەرگە
(كونىستانىنىيۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور)
رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە
تۈركلەر ھاك - تاڭ قېلىپ چۈچۈپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق
شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى
سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس
قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ
دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى"
توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن
خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ
سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم
بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە
ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ
سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يەتتەلىك بولسا كېرەك.
ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان

خەلقئارا سودا يولى يالغۇز ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر-بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى، ئەلچىلەر، سەيياھلار غەربتىن شەرققە، شەرقتىن غەربكە موكدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشلىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ،
پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى
ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن بىلە قۇرۇتتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140
يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە
ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار)
جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە
ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا
غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن
خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن
بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 -
يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر
تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى
(مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى
تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان
بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون
سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى
ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك
شىشەلىرىدىنمۇ پاقىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشەنى
كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەردىن يىشىگەن. ئاق ھون
سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشەنى
مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچا قىلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى

تارىخىي پاكىستان بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالىي ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوگرىلىرى، جاسۇسلىرى بولسىمۇ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنۇددىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم -

خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنۇۋدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە پاخىتىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 - ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىيا ، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 - 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 - 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 - يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 - 581) نىڭ خانى جۇشۈەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىنئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581

- 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ،
جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ
جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى
ناھايتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش
مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ
ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ
ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا
ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس
قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىپا چېلىشقا ناھايتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن

ئۇنىڭغا تەك كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 - 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 - يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ، 8. كۈرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 - 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇننىڭ تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش

سەنئەتتىكى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئەتتىكى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسىمچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسىمچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسىم ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست، راھىبلار 3 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ 431 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنىيانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنىيانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنىيانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ: "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى

يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكارلايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلىرى دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋرى ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكارلىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ

ئىمكەنلىكتىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋىشلىق دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلدىلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماكېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈككۈك رول ئوينىغان.

بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى
(ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى
باشقۇچىلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150
يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق
ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق
مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن
ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.